

**Ze'ev Drory The Israel Defense Force and the Foundation of Israel:
Utopia in Uniform.** London: Routledge Curzon. 2005. 263 pages.

סטיוארט כהן*

ספרות מדעי המדינה משתמשת במונח "התפשטות תפקודית" כדי לתאר תהליך של עיסוקם של צבאות בנושאים החורגים מתחומם המקצועי המקובל. תופעת ההתפשטות התפקודית בלטה במערב אירופה במחצית השנייה של המאה ה-19, כאשר קברניטי מדינות שבהן הונהג אז גיוס חובה אוניברסלי (צרפת וגרמניה בעיקר) ניסו לעשות את השירות הצבאי למכשיר להעמקת זהותם הלאומית של ההמונים. מניעים דומים עמדו לנגד עיני מנהיגי המדינות החדשות שקמו באפריקה ובאסיה לאחר מלחמת העולם השנייה. מנהיגים אלה הרבו להשתמש בצבא "לבניין האומה" אף בצורה קונקרטי יותר, והטילו עליו את האחריות לביצוע פרויקטים כלכליים בעלי חשיבות סמלית מיוחדת, כגון בניית כבישים בין-עירוניים והקמת מפעלים.

בדרך דומה נתפס תפקיד צה"ל בשנים הראשונות שלאחר הקמת מדינת ישראל. היה זה בעיקר, הודות להשראתו של דוד בן-גוריון, האיש שתרם יותר מכל אחד אחר לעיצוב צה"ל ולקביעת יחסיו עם החברה. עוד בשנת 1949 הכריז בן-גוריון כי:

ייעודו הראשוני של צה"ל הוא ביטחון המדינה, אך אין זה תפקידו היחיד. על הצבא לשמש גם מרכז חינוך חלוצי לנוער בישראל, ילידי-הארץ והעולה. על הצבא לחנך דור חלוצי בריא בגוף וברוח, נועז ונאמן, שיאחה קרעי השבטים והגלויות ויוכשר למילוי ייעודיה ההיסטוריים של מדינת-ישראל מתוך הגשמה עצמית, ככונה המולדת ומיישב שממותיה. (בן-גוריון, 1949, בתוך: יחוד ויעוד [מערכות, תל אביב, 1971], עמ' 81-82)

הודות למעמדו הסמכותי במדינה, ובתוקף תפקידו הכפול כראש ממשלה וכשר הביטחון, יכול היה בן-גוריון להבטיח את יישום חזונו זה. ואכן, בשנים שמיד לאחר סיום מלחמת העצמאות הקדיש צה"ל את מרב מרצו לנושאים בעלי גוון חברתי מובהק: התיישבות, קליטת עלייה ומתן חינוך משלים. בכך הוסיף צה"ל משמעות נוספת לכינויו כ"צבא העם" – הוא לא רק ייצג את העם, אלא אף פעל למענו.

ספרו של ד"ר זאב דרורי, המבוסס על עבודת הדוקטורט שהוא כתב באוניברסיטת באר שבע בהנחייתו של פרופ' זאב צהור, עוקב אחר תהליך זה. כצפוי, מוקד הספר הוא התקופה ה"הרואית", בין השנים 1951-1952, כאשר למעלה ממיליון עולים חדשים הגיעו למדינה החדשה ודלת התשתיות, שנאלצה לספק להם מקומות מגורים, עבודה ושירותי בריאות וחינוך, והרבתה להשתמש בצה"ל לשם כך. כנדרש, הספר פותח בתיאור מפורט למדי של מעמדו של בן-גוריון ותרומתו המכרעת לעיצוב מדיניות הממשלה בכל הנוגע לקליטת עלייה. לאחר מכן מציג הספר ניתוח של מה שכונה אז "ההתיישבות" כאחת ממשימותיו של צה"ל. בהמשך מוקדשים פרקים נפרדים לנח"ל, לתרומת צה"ל להקמת המעברות ולתחזוקתן, לפעולות שנקט חיל החינוך בתחומי תרבות שונים, ולגדנ"ע.

תוכן הספר לא יהיה חדש לקורא העברי. הגרסה שיצאה לאור באחרונה בשפה האנגלית תחת הכותרת: *The Israel Defense Force and the Foundation of Israel: Utopia in Uniform* אינה אלא תרגום נאמן של הספר אוטופיה במדים: תרומת צה"ל להתיישבות,

* אוניברסיטת בריאלין

לקליטת העלייה ולחינוך בראשית ימי המדינה (הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון בנגב, 2000). התוספת היחידה שניתן לזהותה לספר האנגלי היא הכללתם של כמה תצלומים בשחור-לבן מתחילת שנות החמישים, שמטרתם להמחיש את הנאמר בטקסט. טכניקה זאת אומצה גם לגבי הכריכה; שלא כמו בגרסה העברית של הספר, המסתפקת בהצגת שם החיבור ללא כל אילוסטראציה, כריכת הגרסה האנגלית מעוטרת בתצלום של בן-גוריון צועד במרץ אופייני בתוך מחנה עולים ביום סגריר בלוויית פמליה נכבדה של קצינים בכירים הלבושים מדי א' (חלקם במעיל ארוך וכובע מצחיה). תושבי המחנה עצמם אינם זוכים לייצוג בתמונה זאת; ברקע נראים רק שממת הגבעות החשופות וצלם הקודר של אוהלי השדה שבהם שוכנו העולים לראשונה. כפי שנראה, בכך מסמנת כריכת הספר בבירור את הקיים – והנעלם – בגוף החיבור.

דרורי אינו מתיימר להיות החוקר הראשון שהתעניין בביטויי "התפשטות התפקודית" של צה"ל בשנותיו הראשונות. ייחודו של מחקר זה בהיותו מבוסס על עיון יסודי במגוון מרשים של מסמכים ראשוניים. להבדיל מהיסטוריונים וסוציולוגים של התקופה שקדמו לו, דרורי הורשה לנבור לא רק בארכיונו הפרטי של בן-גוריון אלא גם בהתכתבות שניהלו הגופים והמוסדות שהיו אחראים באופן מעשי לפעולות המתוארות בספר. רשימה זאת כוללת, מלבד כמה מאגפי צה"ל, גם משרדי ממשלה שונים, את הסוכנות היהודית ואת הקיבוץ המאוחד. החומר הרב שבארכיונים אלה סיפק לדרורי את התייעוד שבעזרתו שחזר בצורה מדויקת ומפורטת (לעתים מפורטת מדי) את תכנון פעילות צה"ל ביחס לעולים החדשים ואת אופי ביצועה.

אולם אליה וקוץ בה: למחקר הנשען בצורה כה מובהקת על תיעוד ארכיוני אורבת סכנה של נפילה בשבי הארכיונים. לעתים קרובות כובלת ההיצמדות למסמכים את אופקי החוקר, שמרוב תיעוד ראשוני ו"אותנטי" אינו מעיז לאמץ פרספקטיבות והנחות יסוד שונות מאלה של גיבורי הסיפור שהוא מגולל, כפי שבאות לביטוי במכתבים ובמסמכים הרבים שהם חיברו. התוצאה היא כתיבת היסטוריה "ממסדית" – ההיסטוריון מספר את הנרטיב כפי שמחברי המסמכים היו רוצים שיוספר.

מסיבה זו, ספק רב אם היסטוריונים וסוציולוגים המשתייכים למה שמכונה במחוזותינו "האסכולות הביקורתיות" ירוו נחת מהספר הנוכחי. דרורי אינו קורא את מסמכיו בצורה חתרנית, ולכן כמעט ואינו מגלה עניין (כפי שמתבקש) בתגובת "אוכלוסיית היעד" שלמענה פעל צה"ל כה רבות. חוץ מאשר בדיווחים הרשמיים, החשודים מלכתחילה בהטיה, קולותיהם של העולים עצמם אינם נשמעים. במקום לנסות למלא את החסר (למשל בראיון בני הדור או ילדיהם) מסתפק דרורי בהערכה הרשמית והקונבנציונלית שצה"ל שימש כ"כור ההיתוך" הלאומי. הוא מוצא תמיכה להערכה זאת, בין היתר, בספרו של מוריס רומני, משנת 1979, *From Immigrant to Citizen: The Contribution of the Army to National Integration in Israel* (הספר ראה אור אף הוא בהוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון). ואולם מחקרו המאוחר יותר של רומני, ובו הוא מסייג מתות "כור ההיתוך המוצלח", אינו מוזכר כלל.¹ זאת ועוד: בשורותיו האחרונות נטען בספרו של דרורי כי: "מעורבות זו של צה"ל

1. השווי. Maurice Roumani, "The Military, Ethnicity and Integration in Israel Re-visited", in: H. Dietz, J. Elkin & M. Roumani (eds.), *Ethnicity, Integration and the Military* (Westview, Colorado, 1991), pp. 51-80 @ Æ

בעיצוב דמות החברה הישראלית בראשית דרכה סייעה לגיבוש כל האזרחים [הדגשה שלי. באנגלית: "the entire citizenry"] לאומה אחת, בעלת מערכת ערכים לאומיים משותפים, שמקומה אחרי ככלות הכול בדמוקרטיה הליברלית המערבית. "כל האזרחים? כולל אלה שאינם יהודים? האם לא ניתן לטעון כי הדרך שבה הופעל צה"ל, כ"כור ההיתוך" המיועד לאוכלוסייה היהודית בלבד, העצימה בהכרח את ההבדלים בין אוכלוסייה זו לבין האזרחים הפלסטינים של מדינת ישראל, שבחלקם הגדול הכירו את צה"ל רק כגוף המפקח עליהם במנגנוני הממשל הצבאי? קשה שלא לחשוב כי לו היה המחבר שואל שאלות מסוג זה, אזי היה מצמיד סימן שאלה לכותרת "אוטופיה במדים".